

Олеся Іванівна ДЗИРА,
кандидат історичних наук,
завідувачка відділу зарубіжної україніки
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-3928-3824>
dzyraolesya@gmail.com

ОСОБОВІ СПРАВИ ЕМІГРАНТІВ 1920-х РОКІВ ІЗ УСРР ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Мета статті — систематизувати і проаналізувати особові справи потенційних емігрантів 20-х рр. ХХ ст. з України за океан із фонду Київського відділення Російсько-канадсько-американського пасажирського агентства Державного архіву Київської області. Авторка використала *методи* аналізу, синтезу, статистики, джерелознавчої евристики та критики. *Наукова новизна* роботи полягає в залученні та опрацюванні не досліджуваних раніше архівних документів та матеріалів, що становлять інтерес для вивчення еміграції з Української Соціалістичної Радянської Республіки та біографій, генеалогії учасників цього процесу. *Висновки.* В обраному нами фонді зберігаються джерела особового походження та справочинні джерела, зокрема опитувальні листки для емігрантів із Радянського Союзу, медичні свідоцтва, свідоцтва про професію, різноманітні довідки, офіційне листування акціонерного товариства з клієнтами, телеграми, квитанції про сплату послуг тощо. Із них можна довідатися не тільки інформацію про можливості виїзду з території СРСР і потрібні для цього документи, а й біографічні дані. Після здійснення джерелознавчого аналізу та критики особових справ пасажирів, що планували виїхати за кордон, підтверджено їхню інформативність та достовірність. Визначено особливості цих справ та з'ясовано, який інтерес для майбутніх біографічних досліджень вони становлять. Опрацьовані документи потрібні для встановлення родинних зв'язків емігрантських сімей з їхніми нащадками та тими українцями, які залишилися на батьківщині. Особові справи потенційних емігрантів дають можливість зробити статистичні підрахунки радянських переселенців, інформують про їхній вік, стать, національність, інколи віросповідання, географію розселення в Радянській Україні та місце майбутнього проживання за океаном, рід діяльності, грамотність, час виїзду тощо.

Ключові слова: особові справи, еміграція з УСРР, джерела біографічних досліджень, Київське відділення Російсько-канадсько-американського пасажирського агентства (РУСКАПА), Державний архів Київської області.

Важливим та базовим джерелом для історико-біографічних розвідок є особові справи. Вони надають первинні та ключові відомості про осіб, які стають об'єктом подальших досліджень. У статті ми зосереджуємося на особових справах потенційних емігрантів 1920-х рр. із теренів Української Соціалістичної Радянської Республіки. Уперше опрацьовано й використано матеріали фонду Р-3066 Київського відділення Російсько-канадсько-американського пасажирського агентства (далі — РУСКАПА) у Державному архіві Київської області (далі — ДАКО). Джерелознавчі дослідження з цієї теми ще не проводилися, та й процес виїзду з УСРР майже не висвітлювався в історіографії. Лише Л. та С. Белковці побіжно торкнулися процедури еміграції радянських громадян у 20–30-ті рр. ХХ ст. [1]. О. Дзира здійснила окремі кроки в цьому напрямі в межах монографічного дослідження¹ [2; 3]. Порівняно з попередньою працею в запропонованій статті зроблено акцент на важливості матеріалів фонду Київського відділення РУСКАПА в ДАКО для біографістики, розширено джерелознавчу характеристику фонду, залучено більшу кількість особових справ для глибшого розкриття теми.

Мета статті — з'ясувати джерельний потенціал особових справ емігрантів із Радянської України у 1920-х рр. як об'єкт біографічних досліджень. Відповідно до мети поставлено такі завдання: систематизувати та схарактеризувати особові справи потенційних емігрантів, що зберігаються в Державному архіві Київської області; проаналізувати їх зміст; з'ясувати достовірність фактів.

Особові справи потенційних емігрантів є важливим джерелом для вивчення еміграційних процесів із теренів України. Їх можна знайти в українських обласних архівах. Особливості виїзду із Західної України вдається простежити на матеріалах архівів Львівської, Чернівецької, Рівненської, Волинської, Тернопільської та Івано-Франківської областей, що зберігаються у фондах повітових староств, воєводських управлінь, відділень Еміграційного синдикату тощо. А виїзд із теренів УСРР представлений у фондах Російсько-канадсько-американського пасажирського агентства.

Учасниками цього акціонерного товариства стали пасажирські перевізники. Статут пасажирського агентства, де йдеться про затвердження монополії за РУСКАПА у справі еміграції з теренів СРСР, ухвалила Рада народних комісарів СРСР 30 жовтня 1923 р. Засновниками товариства були: «Добровольный Флот и Центральное Прав-

¹ Опрацювання цієї теми розпочалося під час підготовки дисертації: Дзира О. І. Імміграційна політика Канади щодо суспільно-політичного статусу українських переселенців 1918–1939 рр.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Науково-дослідний інститут українознавства МОН України. Київ, 2017. 225 с.

ление Государственного Торгового Флота, в дальнейшем именуемое „Русфлот“, а с другой стороны: Канэдиан Пасифик Рэльзэй Компани, Голландско-Американская Линия и Кунард Стимшип Компани Лимитед»². Згодом кількість учасників РУСКАПА збільшується. Центральне управління перебувало в Москві. Звіди виїздили емігранти. Товариство було закрите в 1930 р. у зв'язку зі згортанням непу й повною забороною приватного підприємництва в країні.

Матеріали фонду Р-3066 Київського відділення РУСКАПА в ДАКО представлені джерелами особового походження та справочними джерелами. У його справах зберігаються опитувальні листки для емігрантів із Радянського Союзу, медичні свідоцтва, свідоцтва про професію, різноманітні довідки, офіційне листування акціонерного товариства з клієнтами, телеграми, квитанції про сплату послуг та ін. Окрім відомостей про можливість виїзду з території СРСР і потрібні для цього документи, вони містять важливу біографічну інформацію про потенційних емігрантів.

Наприклад, анкети пасажирів-іммігрантів різних національностей оцифровані й викладені на сайті Бібліотеки та архіву Канади в Оттаві (URL: <https://www.collectionscanada.gc.ca/microform-digitization/006003-110.01-e.php>). У Національному музеї імміграції на острові Елліс у США³ розташований архів із персональними картками іммігрантів. Його база даних, що містить приблизно 65 мільйонів записів для пошуку, дає змогу вивчати імміграційні документи, знаходити інформацію про своє походження і спадщину, а також зробити власний внесок у каталог сімейних історій, що постійно зростає. Однак через величезний обсяг матеріалів дуже складно виокремити українську еміграцію і врахувати регіональну специфіку. Тому для вивчення еміграції з території УСРР варто звертатися до місцевих архівних установ.

Матеріали фонду РУСКАПА підтверджують, що політична еміграція з Радянської України не припинилася після поразки Української революції в 1921 р., як вважають деякі науковці, а тривала, хоч і в значно менших масштабах, до кінця 1920-х рр. Виїзд із теренів УСРР за океан був дуже обмежений — кілька тисяч осіб, хоча точних підрахунків немає. За етнічним походженням це були євреї, українці, німці. Кожна справа фонду (1476 справ) співвідноситься з прізвищем охочого виїхати до Канади, США, Аргентини, Уругваю, Бразилії, Куби. У дослідженні варто враховувати такі чинники: 1) якщо за кордон виїжджала вся родина, у назві справи вказувався лише номіналь-

² Извлечение из устава Русско-канадско-американского пассажирского агентства. URL: <http://hisdoc.ru/papers/21518/> (дата обращения: 3.02.2020).

³ З 1892 і до 1954 р. у його приміщенні діяв імміграційний пункт.

ний голова сім'ї; 2) не всім охочим емігрувати вдалося здійснити свій задум. Отже, кількість справ не відповідає кількості переселенців. У процесі дослідження вдалося з'ясувати, що наявні архівні документи охоплюють не всіх емігрантів із відповідної території, якою відало Київське відділення РУСКАПА (округи колишніх Київської та Чернігівської губерній УСРР). Підтвердженням цього є особи, згадані в листуванні як такі, що вже виїхали за межі УСРР, але справи на них не збережено. Загалом кількісні характеристики пояснюються економічним, соціальним і політичним становищем українців на цих землях та еміграційною політикою СРСР.

Ще донедавна багато вчених стверджували про неможливість виїзду з УСРР. Відомо, що радянська історіографія, насамперед з ідеологічних міркувань, заперечувала цей факт. На жаль, цю тему не опрацьовували й після здобуття незалежності. У колективній монографії «Зарубіжні українці» говориться про політичну еміграцію лише наприкінці громадянської війни і про неможливість подальших виїздів за кордон⁴. Знаний дослідник еміграційних процесів В. Макар вважав, що з міжвоєнної УСРР, за незначним винятком, еміграції до Канади не було [4, с. 70]. Провідний діаспорний учений М. Марунчак стверджував, що кордони для еміграції із земель під більшовицькою окупацією «були майже повністю замкнені»⁵. Не згадує про неї і М. Боровик⁶. Тому й нині особливості еміграції з теренів УСРР у 1920-х рр. ще не досліджено.

Окремих видів джерел про цю еміграцію немає. Зокрема, у пресі такі відомості не висвітлювалися й відповідна статистика не проводилася. Тому специфічними джерелами з цього питання є законодавчі акти СРСР, анкети емігрантів, спогади, канадська преса тощо.

Особові справи потенційних переселенців слугують джерелом історико-біографічних досліджень; завдяки їм можна створити статистику емігрантів із теренів УСРР, облік даних про їхній вік, стать, національність, інколи віросповідання, географію розселення в Радянській Україні та місце майбутнього проживання за океаном, рід діяльності, грамотність, час виїзду тощо. Ці матеріали дають змогу визначити відсоткові співвідношення складу еміграції, зокрема її соціально-економічного статусу, національної належності. Отже, вони містять всю потрібну інформацію для вивчення історії сімей різного

⁴ Зарубіжні українці: довідник / С. Ю. Лазебник (кер. авт. кол.), Л. О. Лещенко, Ю. І. Макар та ін. Київ : Україна, 1991. С. 34.

⁵ Марунчак М. Г. Історія українців Канади: у 2 т. Вінніпег : Накладом Української вільної академії наук в Канаді, 1991. Т. 2. С. 22.

⁶ Боровик М. Століття українського поселення в Канаді (1891–1991). Монреаль ; Оттава : Українська Могилянсько-Мазепинська академія наук (УММАН), 1991. 485 с.

соціального статусу, створення генеалогічних дерев, походження родів та окремих осіб, пошуку родичів за кордоном, встановлення родинних зв'язків.

Особові справи досить часто містять довідки про стан здоров'я кожного з членів сім'ї емігранта, що є своєрідною інформацією для низхідних родоводів. Наприклад, наявність таких довідок була обов'язковою умовою під час перетину канадського кордону, незважаючи на те, чи планувалася спільна подорож потенційного емігранта з нащадками, чи ні.

На хвороби, через які міг заборонятися в'їзд до Канади, вказували пункти медичного свідоцтва: «...не болен ли заразними или внушающими отвращение болезнями или падучей болезнью; не болен ли психически; не болен ли туберкулезом... здоровы ли вообще легкие, не страдает ли пороком сердца; не болен ли венерическими или накожными заболеваниями; не имеет ли фавус головы или же ногтей; не болен ли трахомой или другими болезнями глаз; не имеет ли какие либо физические недостатки или искаленные части тела; не имеет ли грыжи; не беременна ли»⁷. Зауважимо, що виїзд було дозволено до сьомого місяця вагітності⁸.

До імміграції не допускалися: 1) особи з низьким рівнем розумового розвитку, психічно хворі; 2) хворі на туберкульоз або будь-які інфекційні захворювання; 3) німі, сліпі, каліки; 4) злочинці; 5) повії та сутенери; 6) жебраки й волоцюги; 7) особи, які прибувають до Канади коштом добродійних інституцій; 8) хронічні алкоголіки; 9) анархісти та члени анархістських організацій; 10) особи, які не вміють читати будь-якою мовою (за винятком дітей до 15 років і дорослих після 55 років)⁹.

Інформацію з особових справ емігрантів можна вважати максимально достовірною, оскільки вона мала офіційний характер і була підтверджена різноманітними свідоцтвами та довідками. Але залишається невідомим: чи виїхав охочий емігрувати, чи ні. Останній

---

⁷ Бондаренко Михаил, 5 апреля 1926 г. – 20 августа 1927 г. *Державний архів Київської області*. Ф. Р-3066 (Акционерное общество «Русско-канадско-американское пассажирское агенство» (РУСКАПА). 1926–1930 гг.). Оп. 1. Спр. 127. Арк. 11, 36+1 зв. арк.

⁸ Закреницкий Андрей, 21 сентября 1926 г. – 24 декабря 1927 г. *Державний архів Київської області*. Ф. Р-3066 (Акционерное общество «Русско-канадско-американское пассажирское агенство» (РУСКАПА). 1926–1930 гг.). Оп. 1. Спр. 436. Арк. 46.

⁹ An Act respecting Immigration // Acts of the Parliament of the Dominion of Canada: passed in the session held in the ninth and tenth years of the reign of His Majesty King Edward VII. Ottawa: C. H. Parmelee, 1910. Vol. 1 : Public general acts. Chap. 27. 35 p. URL: http://eco.canadiana.ca/view/oocihm.9_07184/2?t=0&s=1 (date of access: 18.03.2020).

факт підтверджують дані канадської статистики та вже згадані списки емігрантів із Бібліотеки та архіву Канади в Оттаві.

РУСКАПА надавало допомогу громадянам СРСР в оформленні документів для виїзду за кордон, здійснювало їх відправлення. Наприклад, для виїзду з УСРР до Канади потрібно було мати проїзний квиток на корабель (шифкарту), виклик від родичів із Канади, закордонний паспорт, довідку з військкомату, свідоцтво про професію, медичну довідку, канадську візу.

У документах, потрібних для вироблення закордонного паспорта, розкривається інформація особистого характеру. Для отримання паспорта на той час (1926 р.) вимагали: «1. По 2 фотографические карточки, заверенные Милицией, Сельсоветом или Райисполкомом. 2. Удостоверение личности с указанием точного возраста. 3. Мужчины в возрасте от 18 до 40 лет должны учетную воинскую книжку. 4. Лица, живущие в городах, представляют справку Финотдела и Коммуноотдела о незадолженности, лица, живущие в селах, представляют такие справки от Сельсовета, заверенные Райисполкомом. 5. К заявлению прилагается регистрационная карточка Союзфлота, которая выдается нашим Обществом ¹⁰ при покупке шифкарты. 6. Удостоверение о занятии или иждивении. 7. Мужчины родившиеся в 1899, 1900, 1901, 1902, 1903 годов должны представлять справку Окровоенкомата о неимении препятствий к выезду за границу» ¹¹. Ціна паспорта відрізнялася для різних категорій населення: 1) пільговий для трудящих — 55 руб.; 2) звичайний для трудящих — 225 руб.; 3) для нетрудового населення — 335 руб.; 4) особи, що перебувають на соціальному страхуванні не менше 3-х місяців, мали право отримати його безкоштовно (ціни на 1927 р.). Реєстраційна картка для отримання закордонного паспорта коштувала 40 руб. ¹². Про належність до тієї чи тієї категорії потрібно було надати відповідну довідку ¹³. Дітей до 16 років записували в закордонний паспорт матері ¹⁴.

¹⁰ Ідеться про РУСКАПА.

¹¹ Гудин Двойра, 11 мая – 3 августа 1926 г. *Державний архів Київської області (ДАКО)*. Ф. Р-3066 (Акционерное общество «Русско-канадско-американское пассажирское агенство» (РУСКАПА). 1926–1930 гг.). Оп. 1. Спр. 335. Арк. 22. 24+2 зв. арк.

¹² Веледницький Йосель, 21 октября 1927 г. – 6 марта 1928 г. *ДАКО*. Ф. Р-3066 (Акционерное общество «Русско-канадско-американское пассажирское агенство» (РУСКАПА). 1926–1930 гг.). Оп. 1. Спр. 179. Арк. 7. 12+1 зв. арк.

¹³ Гудин Двойра, 11 мая – 3 августа 1926 г. *ДАКО*. Ф. Р-3066 (Акционерное общество «Русско-канадско-американское пассажирское агенство» (РУСКАПА). 1926–1930 гг.). Оп. 1. Спр. 335. Арк. 22. 24+2 зв. арк.

¹⁴ Колыханин Михаил, 19–26 августа 1926 г. *ДАКО*. Ф. Р-3066 (Акционерное общество «Русско-канадско-американское пассажирское агенство» (РУСКАПА). 1926–1930 гг.). Оп. 1. Спр. 640. Арк. 1.

Емігрант після «ходження по митарствах советських канцелярій» і передання хабаря начальникові закордонного відділу таки отримав паспорт, згадував О. Брик, якому вдалося виїхати з УСРР. «Число його: 29 488, це значить, що стільки випустила влада ССРСР до грудня 1926 р.»¹⁵.

Окрім зазначених вище документів для вироблення паспорта, потрібні були й документи, щоб отримати візу. Це насамперед свідоцтво про професію, про оформлення якого дізнаємося з листа РУСКАПА до громадянки Є. Машковської від 27 квітня 1926 р.: «Кроме того... просим немедленно прислать свидетельство о том, что Вы по профессии домашняя прислуга, названное свидетельство может быть получено от Биржи Труда, Профсоюза или Милиции»¹⁶. Також, згідно з Циркуляром НКВС № 218 від 29 вересня 1922 р., військовозобов'язані були змушені подавати під час виїзду свідоцтва від військкоматів про їхнє «відношення до військової повинності» й відсутність перешкод із боку військкомату до виїзду¹⁷.

Із листування представників агентства з пасажирами довідуємось, що отримати візу на виїзд із більшовицької України було дуже складно, а відмови в перетині кордону свідчать про жорстку еміграційну політику СРСР.

Отже, в особових справах емігрантів, що планували виїхати за кордон, були анкети на виїзд, відомості про походження та родинний стан, професію, офіційне листування з представниками РУСКАПА щодо можливості виїзду. Особові справи потенційних емігрантів передають масштаби й характер імміграції, завдяки їм можна простежити зміни в імміграційному законодавстві країн Північної та Південної Америки, з'ясувати всі необхідні вимоги для виїзду з УСРР, визначити перелік потрібних документів, роботу служб, що мали стосунок до еміграції, знайти дані біографічного характеру, а також відомості про нащадків емігранта. Водночас вони не є вичерпним джерелом для вивчення еміграції з УСРР, що, однак, не заперечує його інформативності та достовірності даних, які підтверджуються офіційним характером документів.

---

¹⁵ Брик О. С. Мої життєві студії. Вінніпег : [Б. в.], 1956. С. 34–236.

¹⁶ Машковская Ефросиния, 19 апреля 1926 г. – 3 июля 1926 г. ДАКО. Ф. Р-3066 (Акционерное общество «Русско-канадско-американское пассажирское агенство» (РУСКАПА). 1926–1930 гг.). Оп. 1. Спр. 776. Арк. 12.

¹⁷ Циркуляры и инструкции Наркоминдела УССР, 31 июля 1922 г. – 12 июля 1923 г. ДАКО. Ф. Р-4205 (Управление уполномоченого Народного комиссариата иностранных дел УССР в Киевском районе. 1921–1925 гг.). Оп. 1. Спр. 115. Арк. 42.

1. Белковец Л. П. Выезд за рубеж советских граждан в 1920–1930-е годы / Л. П. Белковец, С. В. Белковец // Миграционное право. – 2006. – № 5. – С. 38–45. – Режим доступа: <http://www.center-bereg.ru/m3335.html> (дата обращения: 7.04.2020).
2. Дзира О. І. Друга хвиля еміграції українців до Канади: причини, характер і склад / О. І. Дзира // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2015. – Вип. 24. – С. 157–175.
3. Дзира О. Українці в Канаді: суспільно-політичне становище в контексті імміграційної політики 1918–1939 рр. / О. Дзира. – Київ : НБУВ, 2020. – 260 с.
4. Макар В. Ю. Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади / В. Ю. Макар. – Чернівці : Прут, 2006. – 284 с.

REFERENCES

1. Belkovets, L. P., Belkovets, S. V. (2006) Vyezd za rubezh sovetskikh grazhdan v 1920-1930-e gody [Departure of Soviet Citizens Abroad in the 1920-1930s]. *Migratsionnoe Pravo*, 5, 38-45. Retrieved from <http://www.center-bereg.ru/m3335.html> (accessed 7.04.2020). [In Russian].
2. Dzyra, O. I. (2015). Druha khvyliya emihratsii ukraintsiv do Kanady: prychnyny, kharakter i sklad [The second wave of Ukrainian emigration to Canada: causes, nature and structure]. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovy poshuky i znakhidky* [International relations of Ukraine: scientific searches and findings], 24, 157-175. [In Ukrainian].
3. Dzyra, O. (2020). *Ukraitsi v Kanadi: suspilno-politychne stanovyshche v konteksti immihratsiinoi polityky 1918-1939 rr.* [Ukrainians in Canada: social and political status in the context of immigration policy in 1918-1939]. Kyiv, Ukraine: NBUV. [In Ukrainian].
4. Makar, V. Yu. (2006). *Sotsialno-politychna intehtratsiia ukraintsiv u polietnichne suspilstvo Kanady* [Social and political integration of the Ukrainians into the multi-ethnic society of Canada]. Chernivtsi, Ukraine: Prut. [In Ukrainian].

Рукопис одержано 16.11.2021 р.

Olesia DZYRA, Ph.D. (History), Head of the Department of Foreign Ukrainian, Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Personal files of emigrants of the 1920s from the USSR as a source for biographical research.

The aim of this work is to systematize and analyze the personal files of potential emigrants of the 20s of the 20th century from Ukraine overseas from the fund of the Kiev department of the Russian-Canadian-American passenger agency of the State Archives of the Kiev oblast. The author used *the methods* of analysis, synthesis, statistics, source-study heuristics and criticism in the research. *The scientific novelty* of the work lies in the involvement and processing of previously unexplored archival documents and materials of interest for the study of emigration from the Ukrainian Socialist Soviet Republic and the biography, genealogy of the participants of this process. *Conclusions.* Our selected funds contain

sources of personal origin and record-keeping sources, namely questionnaires for emigrants from the Soviet Union, medical certificates, certificates of profession, various certificates, official correspondence of the company with customers, telegrams, receipts of payment for services and so on. From them it is possible to receive not only information on possibilities of departure from the territory of the USSR and necessary documents for these, but also data of biographical character. After conducting a source-study analysis and criticism of the personal files of passengers who planned to go abroad, confirming their informative data and reliability. The features of these files have been determined and their interest in future biographical research has been clarified. The processed documents will be necessary in the case of establishment of family ties of emigrant families with their descendants and those Ukrainians who stayed in the homeland. Thanks to the personal files of potential emigrants, it is possible to obtain statistical calculations of Soviet immigrants, accounting of their age, sex, nationality, sometimes religion, geography of settlement in Soviet Ukraine and future residence overseas, occupation, literacy, time of departure, etc.

Key words: personal files, emigration from the USSR, sources of biographical researches, the Kyiv department of Russian-Canadian-American passenger agency (RCAPA), State Archives of Kyiv oblast.